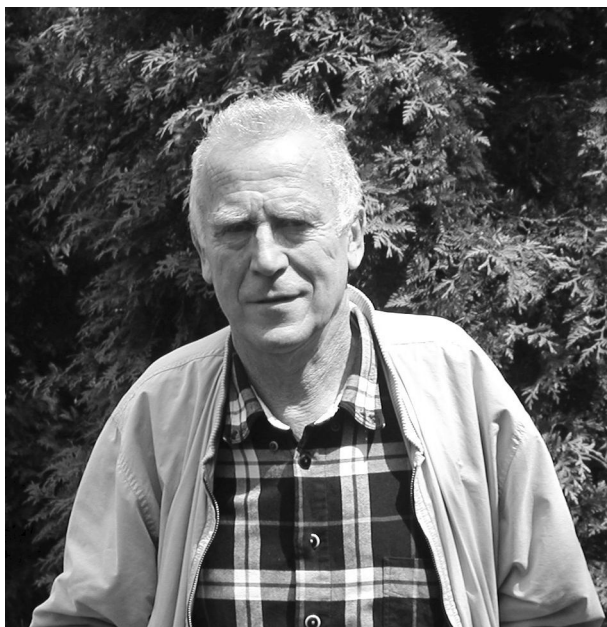

PROFESOR PIOTR EBERHARDT (1936-2020)

10 września 2020 roku nauka polska poniosła wielką stratę, która jest szczególnie dotkliwa dla Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego. W dniu tym nieoczekiwanie odszedł prof. zw. dr hab. Piotr Eberhardt, wieloletni członek Rady Naukowej Przeglądu Geopolitycznego i przewodniczący naszej Międzynarodowej Rady Naukowej, honorowy przewodniczący Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego.

Piotr Eberhardt urodził się dnia 27 grudnia 1935 roku w Warszawie. Jego Ojciec, Roman Eberhardt, pochodził z rodziny ewangelickiej rodowodu niemieckiego, która w połowie XIX wieku uległa pełnej polonizacji i od kilku pokoleń była związana z Warszawą. Pod względem pochodzenia można więc postawić Piotra Eberhardta w jednym szeregu z takimi zasłużonymi dla geografii twórcami kultury polskiej jak Wincenty Pol i Joachim Lelewel, którzy również mieli germańskich przodków. Matką Piotra Eberhardta była Halina z ziemiańskiej rodziny Wakar. Rodowód Wakarów wiąże się z Wielkim Księstwem Litewskim, gdzie od końca XVI wieku do lat 60-tych XIX wieku posiadali w pobliżu Witebska rozległy majątek ziemski.

Przodkowie Piotra Eberhardta, zarówno ze strony ojca jak i matki, odgrywali istotne role w życiu publicznym i naukowym Polski, a w okresie II

Rzeczypospolitej zajmowali eksponowane stanowiska państwowe i społeczne. Jeden z braci jego dziadka, Julian Eberhardt, był ministrem komunikacji w rządzie I.J. Paderewskiego, budowniczym mostu ks. Józefa Poniatowskiego w Warszawie, członkiem polskiej delegacji na Konferencji Pokojowej w Rydze. Drugi z braci, Henryk, będąc adwokatem pełnił funkcję osobistego sekretarza biskupa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, Juliusza Bursche, zamordowanego przez Niemców w 1942 roku, który 6 listopada 2018 roku został pośmiertnie odznaczony przez prezydenta RP Andrzeja Dudę Orderem Orła Białego jako wyraz najwyższego szacunku wobec znamienitych zasług poniesionych dla chwały, dobra i pożytku Rzeczypospolitej Polskiej. Ojciec Piotra, Roman, pracował w rentgenologii i był autorem wielu specjalistycznych książek. Drugi dziadek Piotra Eberhardta, Włodzimierz Wakar, był w latach 20-tych ub. wieku profesorem demografii, geografii i statystyki w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie, pełniąc ponadto wiele funkcji państwowych, naukowych i społecznych. Brat dziadka Aleksy Wakar był profesorem ekonomii i po wojnie rektorem SGPiS. Książki i mapy autorstwa Włodzimierza Wakara z zakresu demografii i geografii obecne były w domu rodzinnym młodego Piotra. To one inspirowały jego zainteresowania kwestiami narodowościowymi Polski. Tematyce tej pozostał wierny przez całe życie.

Lata okupacji Piotr Eberhardt przeżył w Warszawie. Tam też, na Placu Wilsona na Żoliborzu przetrwał Powstanie Warszawskie. Po wygnaniu z Warszawy i trzydniowym pobycie w obozie pruszkowskim, został przesiedlony wraz z rodzicami oraz dwiema siostrami do Zakopanego. W styczniu 1945 r. był tam świadkiem wkroczenia Armii Sowieckiej. Następnie, po trzyletnim pobycie w Gliwicach, wraz z Rodzicami powrócił do rodzinnej Warszawy i zamieszkał na Mokotowie, gdzie ukończył szkołę podstawową. W latach 1950–1954 uczęszczał do gimnazjum im. Tadeusza Reytana. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości rozpoczął w 1954 roku studia na Wydziale Geograficznym Uniwersytetu Warszawskiego. Po ich ukończeniu w 1960 roku rozpoczął pracę w Instytucie Geografii Polskiej Akademii Nauk. Piotr Eberhardt miał to szczęście, że u progu swej drogi naukowej korzystał ze wsparcia takich osób jak Stanisław Leszczycki, Kazimierz Dziewoński (promotor pracy doktorskiej), Andrzej Wróbel i Antoni Kukliński. Habilitację, w której recenzentami byli profesorowie Ryszard Domański, Bohdan Gruchman i Antoni Kukliński, uzyskał w 1977 roku. Tytuł profesora nadzwyczajnego Piotr Eberhardt otrzymał w 1992, zaś zwyczajnego w 1994 roku.

Cechą znaną dorobku badawczego Piotra Eberhardta jest jej różnorodność tematyczna, co wynika z jego predyspozycji psychicznych i intelektualnych oraz rozległych zainteresowań. Zajmował się przede wszystkim geografiami ludności, osadnictwa oraz geografiami historyczną, przy czym głównym obszarem jego badań były kraje obejmujące dawne wschodnie terytoria Rzeczypospolitej: Ukraina, Białoruś i Litwa. Po napisaniu wielu prac na temat

procesów migracji i rozwoju miast, a także dotyczących zagospodarowania Polski, i rozwoju demograficznego (np. o demograficznych konsekwencjach wielkiego głodu na Ukrainie lub stratach demograficznych Rosji podczas II wojny światowej), rozpoczął szeroko zakrojone studia dotyczące problematyki narodowościowej państw usytuowanych na obszarze Trójmorza. Rezultatem tych prac, które wymagały dużego wysiłku i czasu były obszerne monografie o Ukrainie, Białorusi, Litwie, Łotwie, Estonii, Rosji i Jugosławii. Mówiąc o tych siedmiu opublikowanych książkach autor kilkakrotnie zaznaczał, że największą satysfakcją dla niego była wydana nakładem „Przeglądu Wschodniego” książka o Litwie. Wymagała ona szczególnej ostrożności interpretacyjnej, gdyż w wielu kwestiach poglądy uczonych polskich i litewskich różnią się znacznie. We wspomnianych pracach Piotr Eberhardt wiele uwagi poświęcił dramatycznym losom ludności polskiej na Ukrainie, Białorusi, Łotwie i Litwie. Problematyce tej poświęcił książkę, wydaną przez PWN w 1998 roku p.t. „Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie”. Poza pracami w skali państw prowadził też bardziej dokładne studia merytoryczne, statystyczne i kartograficzne dotyczące poszczególnych prowincji nadgranicznych, np. Rusi Zakarpackiej, Transylwanii, Wileńszczyzny i Łatgalii. Ukoronowaniem badań w ramach poszczególnych państw i regionów była obszerna, syntetyczna książka o sytuacji narodowościowej państw Europy Wschodniej, wydana przez PWN w roku 1996 pod znamienym tytułem „Między Rosją a Niemcami”. Studia te były uzupełnione publikacjami dotyczącymi zróżnicowania wyznaniowego i cywilizacyjnego, m.in. o wschodniej granicy cywilizacji łacińskiej w Europie, o sytuacji wyznaniowej na Słowacji, Ukrainie i Litwie, oraz o liczebności i rozmieszczeniu w XX wieku ludności żydowskiej w Europie, a zwłaszcza na Kresach Wschodnich I i II Rzeczypospolitej.

Największym osiągnięciem naukowym Piotra Eberhardta była opublikowana w 2003 roku przez zasłużone dla geografii wydawnictwo Routledge w Nowym Jorku obszerna, licząca 559 stron monografia p.t. „Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe. History, Data and Analysis” (tłum. Jan Owsiniński). Została ona przetłumaczona na język angielski i opublikowana, gdyż uzyskała bardzo pozytywne recenzje od specjalistów reprezentujących różne dyscypliny naukowe, w tym także od znanego historyka amerykańskiego Richarda Pipesa. Były to recenzje nie tylko o charakterze merytorycznym, ale i politycznym, gdyż problematyka narodowościowa odznacza się kontrowersyjnością i wymaga dużej ostrożności interpretacyjnej. Od strony faktograficznej i metodycznej Jego wywodów nie kwestionowali również geografowie rosyjscy, białoruscy i ukraińscy. Dowodem tego jest przetłumaczenie książki o Białorusi na język białoruski, a obszernego studium na temat geografii ludności Rosji na język rosyjski.

Przyczyny sukcesów edytorskich Piotra Eberhardta w tych jakże odmiennych państwach, tkwiły nie tylko w wartości poznawczej opracowań, lecz również wynikały z wyjątkowo taktownego sposobu przedstawienia drażliwych kwestii geopolitycznych i narodowościowych. Piotr Eberhardt był tym badaczem, który potrafił prezentować fakty tak, aby nie dopuścić do wzbudzania emocji, unikając kontrowersji wynikających z odmiennych interpretacji historii przez przedstawicieli poszczególnych narodowości. Jednocześnie pozostawała mu zupełnie obca postawa tzw. poprawności politycznej. Wielokrotnie podkreślał konieczność sprzeciwu wobec pewnych modnych koncepcji światopoglądowych, które nie powinny rzutować na ocenę zachodzących procesów historycznych, demograficznych i sytuacji politycznej. W myśl tej tezy, nie ulegał On współczesnej ideologii niwelującej różnice narodowościowo-religijne i zamazującej odrębności kulturowe, prezentując swoje stanowisko w sposób wyrazisty i nader przekonujący. Zaznaczał, że jedynie na podstawie adekwatnych założeń metodologicznych i argumentów faktograficznych, zwłaszcza zaś statystycznych, można dochodzić do uogólnień i wartościowych wniosków naukowych.

Przemiany geopolityczne ostatniej dekady ubiegłego wieku utwierdziły Piotra Eberhardta w przekonaniu o wartości i konieczności prowadzenia badań w zakresie geografii politycznej i historycznej, a zwłaszcza geopolityki. Był On tym geografem polskim, który jako pierwszy po 1989 roku wprowadził tematykę geopolityczną do naukowych publikacji geograficznych, także tych firmowanych przez Polską Akademię Nauk. Pierwszym świadectwem ewolucji tematyki badawczej Piotra Eberhardta w kierunku geopolityki była książka o polskiej granicy wschodniej (Editions Spotkania, 1992). Przystępując do studiów nad geopolityką należało przełamać liczne bariery merytoryczne, a zwłaszcza psychologiczne. Wiedza o doktrynach i koncepcjach geopolitycznych, a zwłaszcza o ich prekursorach, wypełniona jest licznymi mitami i deformacjami faktograficznymi i zazwyczaj obciążona ideologicznie. Chociaż była ona wykorzystywana do uzasadnienia agresji i usprawiedliwienia przemocy, czego Piotr Eberhardt nie ukrywał, ujęta w naukowy sposób tłumaczyła wiele procesów politycznych i dawała argumenty do walki z darwinizmem politycznym i hegemonią państw mocniejszych nad słabszymi. W tym celu należało poddać interpretacji merytorycznej dzieła i dokonania naukowe twórców światowej geopolityki. Piotr Eberhardt głównie na łamach „Przeglądu Geograficznego” („Przegląd Geopolityczny” jeszcze nie istniał) przedstawił w kilkunastu odrębnych artykułach w sposób szczegółowy i krytyczny koncepcje twórcze prekursorów światowej geopolityki a mianowicie: Ratzla, Kjellëna, Mackindera, Mahana, Haushofera, Spykmana, Seversky’ego, Lacoste’a i Coudenhove–Calergiego. Omówił przy okazji ważniejsze doktryny geopolityczne (np. „Lebensraum”, „Mitteleuropa”). Prace te ukazały się ponadto w zbiorowym dziele: p.t. „Rozwój światowej myśli geopolitycznej”. Idąc tym

śladem wytypował i zaprezentował dorobek twórczy najwybitniejszych polskich geopolityków. Na podstawie ściśle określonych kryteriów wybrał 12 polskich myślicieli i działaczy politycznych, których osiągnięcia twórcze w dziedzinie geopolityki były prekursorskie i oryginalne. Wśród wyselekcjonowanych 12 geopolityków znalazł się również Włodzimierz Wakar. Uwieńczeniem tej pracy była odrębna książka pod tytułem „Twórcy polskiej geopolityki”, która ukazała się nakładem krakowskich „Arcan” w 2006 roku. Kontynuacją tych studiów były opracowania o geopolitykach ukraińskich (Rudnicki i Kubijowicz), czeskich (Masaryk, Kramarz), rosyjskich (Danilewski, Dusiński) i słowackich (Hodża). Zbiór ten został opublikowany w tomie p.t „Słowiańska geopolityka” (Arcana, Kraków 2017). Książki te zostały przyjęte z uznaniem, uzyskując tytuł „Najlepszej książki geopolitycznej roku” w dorocznych konkursach organizowanych przez Polskie Towarzystwo Geopolityczne.

Piotr Eberhardt nie stronił również od pracy kolektywnej. Pod jego redakcją naukową wyszły w ramach „Prac Geograficznych” dwa obszernie tomy (nr 218 i 242) poświęcone geopolityce. Zebrano w nich prace czołowych współczesnych polskich geopolityków. Pierwszy z nich był zatytułowany „Problematyka geopolityczna ziem polskich” (2008), drugi zaś „Studia nad geopolityką XX wieku” (2013).

Ważnym nurtem badań geopolitycznych, które fascynowały Piotra Eberhardta przez wiele lat, były studia nad zmianami granic politycznych Polski i jej sąsiadów. Mało znanym zagadnieniem były koncepcje terytorialne tworzone przez indywidualnych polskich autorów, które formowane były w trakcie przełomowych wydarzeń historycznych w ciągu ubiegłych stuleci, zwłaszcza zaś podczas I i II wojny światowej. Uwieńczeniem tych studiów była obszerna monografia wydana w 2004 r. nakładem Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie pod tytułem „Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej”. Stała się ona podstawą metodyczną dla szczegółowych studiów poświęconych wybranym projektom granicznym proponowanym przez polskie ugrupowania polityczne i ich reprezentantów. Wiele z tych koncepcji pomimo ich wartości uległo zapomnieniu. W celu ukazania ich realności przykładowo ukazano w oddzielnych dwóch artykułach zamieszczonych w „Pracach Geograficznych” projekty niemieckie i rosyjskie tworzone w latach I wojny światowej. Nie zostały one zrealizowane, ale świadczyły o agresywnych planach i bezwzględnym stosunku Niemiec i Rosji do odradzającej się Polski. Do tego nurtu tematycznego należy artykuł o imperialnych planach powstałych we współczesnej Rosji, który opublikowano pod tytułem „Klub Izborski i jego urojenia geopolityczne”. Ukazał się on w jednym z ostatnich numerów czasopisma „Arcana”.

W albumie jubileuszowym wydanym przez Polskie Towarzystwo Geograficzne z okazji 100 rocznicy odzyskania niepodległości, podobnie jak i w innych okolicznościowych wydawnictwach ukazały się opracowania Piotra

Eberhardta o przełomowych wydarzeniach lat 1918–1921. Miały one nie tylko wartość symboliczną. Dowiodły one, że geografia i geopolityka to dyscypliny, które dostarczają rozstrzygających argumentów w dyskusjach, w których historycy od dekad nie są w stanie uzgodnić faktów i wspólnego stanowiska. Uczczenie rocznicy powrotu Polski na mapę Europy nie może być więc monopolem historyków. Walorem opracowań Piotra Eberhardta z zakresu geografii historycznej dotyczących m.in. granic politycznych jest bogata ilustracja kartograficzna, nie spotykana w pracach historycznych. W ciągu długoletnich studiów nad problematyką granic Polski Piotr Eberhardt skoncentrował się przede wszystkim na losach granicy wschodniej, która pełniła i nadal pełni rolę granicy cywilizacyjnej. Zainicjował te studia w 1992 r. wydając wspomnianą już książkę „Polska granica wschodnia 1939 – 1945”. Stała się ona wówczas dość głośna i doczekała się wielu omówień i recenzji. Tej problematyce był stale wierny publikując na ten temat wiele artykułów. Ostatnim z nich było opracowanie wydane w 2018 r. zatytułowane „Formowanie się polskiej granicy wschodniej po II wojnie światowej”, w którym podano wiele nie znanych dotychczas faktów. Piotr Eberhardt jest ponadto autorem dużej monografii poświęconej genezie i geopolitycznym konsekwencjom utworzenia granicy zachodniej Polski na linii Odry i Nysy Łużyckiej. Twórczym uzupełnieniem wspomnianych prac są publikacje o przeobrażeniach granic politycznych naszych sąsiadów: Białorusi, obwodu królewieckiego, Niemiec, Litwy, Czech. Zostały one zebrane w książce wydanej w 2018 r. w Krakowie przez Polskie Towarzystwo Geopolityczne pod tytułem „Granice polityczne Polski i jej sąsiadów w XX wieku”.

Jako geopolityk, Piotr Eberhardt interesował się polityką państw w różnych uwarunkowaniach geograficznych, ale jako geograf śledził losy ludzkich społeczności wystawionych na skutki procesów geopolitycznych. Łącząc te dwa wątki opublikował On cykl studiów o przymusowych przemieszczeniach ludności na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej. Poza odrębną monografią wydaną w 2010 r. nakładem Instytutu Zachodniego w Poznaniu, ukazała się znacznie rozszerzona wersja tej książki w języku angielskim, opublikowana w 2017 r. w eleganckiej formie edytorskiej pod tytułem „Political Migrations in Poland in the Period of World War II “ przez nowojorskie wydawnictwo naukowe „Nova”.

Wspominając o tematycznym zróżnicowaniu dorobku twórczego Piotra Eberhardta, nie można zapominać, że był On ograniczony wieloma względami natury nie tyle formalnej co merytorycznej. W przeciwieństwie do wielu znanych geografów, którzy po roku 1949 radykalnie zmienili swoje zainteresowania badawcze, przenosząc je z antropogeografii na „bezpieczną”, bo neutralną ideologicznie geografie fizyczną, Piotr Eberhardt pozostał wierny geografii historycznej, demografii i geopolityce. Przez cały okres PRL, kiedy dostosowana do sowieckich wzorców geografia polska była klasyfikowana jako nauka

przyrodnicza, On traktował ją jako dyscyplinę humanistyczną. W tych okolicznościach oraz w obliczu postępującej specjalizacji i dezintegracji geografii czuł się, jak to powtarzał, niezbyt komfortowo. Zawsze uważał się za tradycyjnego antropogeografa starej daty, komentującego wszelką działalność człowieka, jej uwarunkowania i krajobrazowe konsekwencje. Ta konserwatywna postawa miała jeszcze inne następstwa. Zawsze bardziej interesowały Piotra Eberhardta tradycyjne, zindywidualizowane, nawiązujące do historii, żyjące w konfrontacji ze sobą narody Europy Wschodniej, niż zuniformizowane i coraz mniej zróżnicowane społeczności Zachodu, żyjące w orbicie konsumpcjonizmu, relatywizmu i postmodernizmu, prowadzącego do kulturowej degeneracji.

Przedstawiony dorobek publikacyjny jest bardzo obszerny i zróżnicowany. Zawarty jest jednak wyraźnie w ramach szeroko ujętej tradycyjnej antropogeografii z bardzo dużym udziałem tematyki geopolitycznej. Składa się łącznie z 35 książek, 69 rozpraw naukowych, 238 artykułów i 85 innych opracowań. Powstały one w ciągu 58 lat pracy twórczej (1961-2019). Ukazywały się one głównie w języku polskim, ale również po angielsku (60 pozycji), rosyjsku, niemiecku, ukraińsku, białorusku, bułgarsku, hebrajsku, francusku i czesku. Piotr Eberhardt był recenzentem 16 prac doktorskich, 8 rozpraw habilitacyjnych, wystosował 8 wniosków profesorskich.

Piotr Eberhardt za swoją działalność naukową był wielokrotnie nagradzany. Między innymi otrzymał I nagrodę „Przeglądu Wschodniego”, nagrodę naukową im. Stanisława Staszica VII Wydziału Polskiej Akademii Nauk, prestiżową nagrodę Prezesa Rady Ministrów za wybitny dorobek naukowy, nagrodę naukową im. Oskara Żebrowskiego przyznawaną przez kapitułę Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego, I nagrodę i medal im. Zygmunta Glogera i wiele innych. Działal w licznych stowarzyszeniach naukowych, w tym w Polskim Towarzystwie Geopolitycznym, gdzie pełnił funkcję honorowego prezesa.

Całą swoją długoletnią karierę naukową i zawodową związał Piotr Eberhardt z Instytutem Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, gdzie był zatrudniony przez 57 lat. Geopolitykę traktował jako dyscyplinę bliską geografii, a Polskie Towarzystwo Geograficzne i Polskie Towarzystwo Geopolityczne zwykł nazywać towarzystwami bratnimi. Jego twórczość pozostanie trwałym i ważnym składnikiem dorobku polskiej geopolityki, wpływając na dalszy jej rozwój oraz na świadomość społeczeństwa i atmosferę intelektualną, która stanowi istotny element sytuacji geopolitycznej. My zaś zapamiętamy Go jako jednego z nielicznych geografów zaangażowanych w rozwój polskiej geopolityki, którego ceniliśmy nie tylko jako nauczyciela i współpracownika, ale także jako wielkiego protektora i przyjaciela.

Cześć Jego pamięci!

Witold J. Wilczyński